УДК 94(477)(092)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.2.11

Тетяна ЛАВРІН
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (lahmanjkt23@gmail.com)

Tatyana LAVRIN
PhD (History), Associate Professor at the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (lahmanjkt23@gmail.com)

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6171-2261

КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО (1918–1941 РР.)

Анотація. *У статті досліджено київський період (1918–1941 рр.) життя та діяльності Агатангела Кримського. Проаналізовано його внесок у заснування й розбудову Української академії наук на посаді неодмінного секретаря, науково-організаційну роботу в умовах радянського режиму, а також розвиток вітчизняного сходознавства, мовознавства та видавничої справи.* ***Мета статті*** *– дослідити київський період діяльності А. Кримського, його внесок у розвиток української науки і культури та вплив суспільно-політичних чинників на долю вченого.* ***Методологічну основу*** *роботи становлять принципи об'єктивності й історизму та загальнонаукові, спеціально-історичні методи дослідження.* ***Наукова новизна*** *полягає у комплексній реконструкції київського періоду життя і діяльності А. Кримського на основі маловідомих джерел. Висвітлено роль ученого у заснуванні ВУАН та розвитку вітчизняного сходознавства, проаналізовано його стратегії наукової адаптації в умовах радянського тоталітаризму, а також деталізовано обставини репресій і арешту 1941 р.* ***Висновки.*** *Київський період (1918–1941 рр.) став центральним етапом у житті та діяльності Агатангела Кримського. Як один із засновників і неодмінний секретар УАН (1918–1928 рр.) учений відіграв вирішальну роль у формуванні структури, статуту та видавничої мережі академії. За його участі було створено Інститут української наукової мови, низку сходознавчих осередків й відновлено Історико-філологічний відділ ВУАН. У 1920–х роках Київ перетворився на осередок плідної наукової і викладацької праці А. Кримського. Працюючи в Київському університеті, він сформував вітчизняну школу сходознавства та мовознавства, виховавши плеяду видатних науковців. Зі згортанням «українізації» наприкінці 1920-х років учений зазнав системних утисків: його було позбавлено керівних посад, а очолювані ним інституції ліквідовано. У липні 1941 р. А. Кримського заарештували органи НКВС за сфабрикованими звинуваченнями, і в січні 1942 р. він помер у тюремній лікарні в Казахстані. Трагічний фінал київського періоду став наслідком цілеспрямованих репресій тоталітарного радянського режиму проти української інтелігенції.*

Ключові слова: *Агатангел Кримський, Українська академія наук (УАН), київський період, науково-організаційна діяльність, радянський режим, репресії інтелігенції, сходознавство.*

KYIV PERIOD OF LIFE AND ACTIVITIES OF AGATHANGEL KRYMSKYI (1918–1941)

Abstract. *The article examines the Kyiv period (1918–1941) of Agatangel Krymsky life and activities. His contribution to the establishment and development of the Ukrainian academy of sciences as an indispensable secretary, scientific and organizational work under the soviet regime, as well as the development of domestic oriental studies, linguistics, and publishing are analyzed.* ***The purpose*** *of the article is to investigate the Kyiv period of A. Krymsky activities, his contribution to the development of Ukrainian science and culture, and the influence of socio-political factors on the fate of the scientist.* ***The methodological*** *basis of the work is the principles of objectivity and historicism and general scientific, special historical research methods.* ***The***

scientific novelty *lies in the comprehensive reconstruction of the Kyiv period of A. Krymsky life and activities based on little-known sources. The role of the scientist in the founding of the Ukrainian academy of sciences and the development of domestic oriental studies is highlighted, his strategies of scientific adaptation under soviet totalitarianism are analyzed, and the circumstances of the repressions and arrest in 1941 are detailed.* ***Conclusions.*** *The Kyiv period (1918–1941) became a central stage in the life and work of Agathangel Krymsky. As one of the founders and indispensable secretary of the Ukrainian academy of sciences (1918–1928), the scientist played a decisive role in shaping the structure, statute and publishing network of the academy. With his participation, the Institute of Ukrainian scientific language, a number of oriental studies centers were created, and the Historical and philological department of the Ukrainian academy of sciences was restored. In the 1920s, Kyiv became a center of A. Krymsky fruitful scientific and teaching work. Working at Kyiv university, he formed a national school of oriental studies and linguistics, educating a galaxy of outstanding scientists. With the curtailment of «ukrainization» in the late 1920s, the scientist suffered systematic oppression: he was deprived of leadership positions, and the institutions he headed were liquidated. In July 1941, A. Krymsky was arrested by the NKVD on trmped-up charges, and in January 1942 he died in a prison hospital in Kazakhstan. The tragic finale of the Kyiv period was the result of the targeted repressions of the totalitarian soviet regime against the Ukrainian intelligentsia.*

Key words: *Agatangel Krymsky, Ukrainian academy of sciences (UAS), Kyiv period, scientific and organizational activity, soviet regime, repressions of the intelligentsia, oriental studies.*

Постановка проблеми. Постать Агатангела Кримського, видатного українського історика, сходознавця, письменника, перекладача й одного з фундаторів Всеукраїнської академії наук, посідає виняткове місце в історії української культури та науки першої половини ХХ ст. Попри наявність вагомого масиву біографічних і бібліографічних досліджень, київський період його життя та діяльності (1918–1941 рр.) залишається складним, багатогранним і не до кінця осмисленим феноменом у вітчизняній історіографії.

Цей 23-річний етап охоплює два кардинально протилежні за своїм суспільно-політичним й інтелектуальним наповненням підперіоди:

Доба академічного відродження та «українізації» (1918–1928 рр.), коли А. Кримський як неодмінний секретар ВУАН зосередив у своїх руках колосальні адміністративні, організаційні й наукові важелі, фактично закладаючи інституційні підвалини української гуманітаристики.

Доба тоталітарного тиску, ізоляції та репресій (1929–1941 рр.), що розпочалася з процесу СВУ, супроводжувалася усуненням ученого від керівних посад, ідеологічним цькуванням, позбавленням можливості вільно публікуватися і завершилася його трагічним арештом й депортацією.

Аналіз останніх досліджень. Огляд історіографії даної проблеми дає підстави для висновку, що вона сьогодні малодосліджена. У статті ми використовували розвідки Б. В. Бернадського [1], М. В. Жуйкової [2], О. Романової [3].

Джерельну базу дослідження становлять матеріали Фонду Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [4; 5], епістолярна спадщина А. Кримського [6; 7].

Виклад основного матеріалу. В історії української науки з ім'ям Агатангела Кримського пов'язують збирання та об'єднання наукових сил України протягом 1918–1928 рр., коли він був обраний неодмінним секретарем УАН. Улітку 1918 р., за часів гетьмана П. Скоропадського, у відповідь на запрошення М. П. Василенка та В. І. Вернадського взяти участь у створенні Української академії наук він приїздить із москви до Києва зі своєю власною бібліотекою. В. Вернадський і А. Кримський – давні знайомі, їх поєднували спільні погляди на створення та існування найвищої національної наукової інституції. Вони вважали, що Українська академія наук повинна базуватися на повній автономії поза всякими впливами на її внутрішнє життя органів державного урядування, які можуть змінюватися, і бути незалежною від будь-яких

політичних партій час вирішення наукових питань і визначення наукової ідеї [8, с. 20–21]. Як уважали засновники найвищої наукової інституції, створення Академії наук повинне було сприяти й подальшому розвитку української культури, зростанню національної свідомості, самоствердженню національної мови. Перед А. Кримським як організатором науки, сходознавцем, славістом, українознавцем вимальовуються всеосяжні простори для праці. Агатангелу Кримському разом із Дмитром Багалієм належить одна з провідних ролей у розвитку історичних досліджень. Водночас він виступає як засновник української філології новітнього часу, зокрема української лінгвістики. Із його ім'ям пов'язується створення бібліотеки Української академії наук (тепер Національної наукової бібліотеки НАНУ) і, певною мірою, керівництво нею. Агатангел Кримський постав зачинателем фольклорних та етнографічних досліджень в Україні 20-х років XX ст. Можна стверджувати, що він утілює цілу добу в історії україністики [9, с. 9].

Учений відшукує і збирає українських сходознавців: Т. Г. Кезма – вихованець Київської духовної академії, який викладав арабську мову в київських вузах; П. Н. Лозієв – його учень по Лазаревському інституту. Агатангел Кримський намагався зорганізувати східний факультет в університеті, а на кафедру семітології запросити університетського професора богослов'я, протоієрея М. М. Боголюбова [10, с. 83]. На жаль, факультет створити не вдалося, проте діяла кафедра східної історії па чолі з неодмінним секретарем. 1919 р. в академії починає працювати Гебраїстично-археографічна комісія, де головували Д. І. Баталій та А. Ю. Кримський. Професора Київської духовної академії Ф. І. Міщенка за рекомендацією А.Кримського обирають академіком УАН, а він у 1926 р. започатковує Візантологічну комісію, де активно співпрацювали викладачі Київської духовної академії, які володіли стародавніми та східними мовами. Агатангел Кримський у 20-ті роки видає монографії «Гафіз та його пісні» [11, с. 118–123], «Історія Туреччини», «Історія перського театру» та ін. Із 1922 р. налагоджуються зв'язки із Всеросійською науковою асоціацією сходознавства. Завдяки ініціативі А. Кримського сходознавці Києва об'єднуються у Київське товариство сходознавців, що 14 липня 1925 р. оформляється як Київське відділення Всесоюзної наукової асоціації сходознавства. Пізніше утворюється філія ВУНАС, історико-етнографічний відділ якої працював разом із Візантологічною комісією [12, с. 15].

Проте сходознавство – лише частина величезної наукової праці А. Кримського. Значну частину своїх знань він віддав українознавству, яке займало чільне місце у його студіях студентських років, коли кожну вільну від офіційних занять хвилину присвячував Україні. Агатангел Юхимович уважав, що перша ознака національності – це мова, тому Українська академія наук як вища наукова національна установа має ставити собі за мету, крім загальнонаукових завдань, також усебічне вивчення на основі української самостійної мови і культури сучасності та минулого України, її народу. Через це ще 1918 р. А. Кримський засновує комісію української мови, що мала пріоритетне значення. Мета комісії – створення російсько-українського та українсько-російського словників. Він запрошує до роботи В. Н. Ганцова, Г. К. Голоскевича, О. Т. Андрієвську, М. Н. Грінченкову, С. О. Єфремова. «Російсько-український словник» друкувався протягом 1924–1929 рр., незважаючи на важкі матеріальні умови, політичну нестабільність. Його друкування припинилося з ідеологічних міркувань [13, с. 57].

Постає питання про порядок українського правопису. «Найголовніші правила українського правопису» (1921 р.), що складалися під керівництвом ученого та за його участю, стали першим офіційним стандартом для усієї України.

Створюється Інститут української наукової мови, який об'єднав правописну комісію з термінологічною комісією Українського наукового товариства і за часи свого існування видав низку термінологічних словників із математики, хімії, юриспруденції тощо.

На початку 20-х років УАН стає сильною установою справжніх учених і діяльних особистостей. Проте класовий підхід представників радянської влади до всіх процесів життя, його абсолютизація призводять до того, що стара інтелігенція починає сприйматися як прошарок – «третій капіталістичний елемент» (два перших – непман та куркуль). Спроби влади втрутитися у життя Академії наук датуються початком 20-х років. Уже 1921 р. Народний комісаріат освіти (Наркомос) намагається змінити статут і структуру УАН. Проте під час першого наступу реформа майже не торкнулася Академії, її основ і, що найважливіше, внутрішнього ладу. Проте підпорядкованість Наркомосу впливала на всі справи, що стосувалися її наукової діяльності. Не затверджується на посаді президента Академії наук щойно обраний М. П. Василенко, скорочується штат, що взагалі виглядає як своєрідна перша «чистка» Академії (з 1 тис співробітників залишається понад 400). А понад усе державні чиновники жалкували, що до їхньої комісії «встряв» А. Кримський, за якого, за визначенням Л. М. Левитського (офіційний наглядач Наркомосу), «неможливо робити висновки по суті справи» [14, с. 25].

Поступово формувалися відносини, коли політика переважала над наукою, слухняний урядовець над особистістю і знанням ученого. Проте Агатангел Юхимович із його дипломатичним талантом вчасно підготував «Меморандум о неотложных научных нуждах Всеукраинской академии наук», завдяки якому вдалося трохи домогтися матеріального зміцнення ВУАН, збільшення її штату, активізації роботи. Так, лише Інститут української наукової мови підготував 37 термінологічних словників із різних галузей знань.

Із метою поліпшення ситуації з підготовкою наукових кадрів Наркомос утворює комісію з надання учених ступенів (теперішній ВАК). У її рішенні можна виділити невеличкий фрагмент, що актуальний і досі: «...Кружляють уперті чутки, ніби багатші люди, у котрих тепер є гроші, використовують лихе матеріальне становище старих учених і замовляють їм писати наукові розвідки, щоб самим за ті куповані розвідки здобути ступінь доктора».

У середині 20-х років посилюється політичний тиск на ВУАН. І А. Кримський завдяки особливостям власного характеру та посаді неодмінного секретаря приймав удари на себе. Він був своєрідним буфером між владою та Академією наук, намагався підтримувати добрі стосунки із владними структурами, але й дбав про обізнані наукові сили, серед яких – О. О. Малиновський, Б. П. Бузескул, К. К. Симінський. С. С. Дністрянський та ін.

Щоб нейтралізувати вплив неодмінного секретаря і підкорити колектив учених, провокуються і підтримуються внутрішні чвари та протистояння (Єфремов – Грушевський і Грушевський – Кримський). Новий нарком освіти М. Скрипник (із 1927 р.) спрямував рішення Політбюро ЦК КП(б)У на те, щоб не підтримувати жодну групу, а панування в Академії групи Кримського – Єфремова визнати неприпустимим. Проте перед загрозою втрати автономії, як зазначалося на засіданнях ЦК КП(б)У, академіки-фундатори створили єдиний фронт захисту.

Майже весь січень 1928 р. в Академії наук працювала комісія, яка не мала ніякого відношення до науки, люди без наукових звань і нездатні до створення наукових робіт.

Заключний документ комісії «Висновки і пропозиції комісії НКО з обстеження стану та роботи ВУАН» був складений так, щоб кожен науковець підпадав під політичне звинувачення або за походженням, або за напрямом досліджень, або за політичну чи громадську діяльність до революції. Деякі пункти висновків стосувалися діяльності неодмінного секретаря, зверталася увага на те, що Академія наук керувалася статутом гетьманського уряду 1918 р., а не тим, що прийнятий 1921 р. Радою народних комісарів. Визначалося також, що певним моральним терором і спекуляцією на «советизации и коммунизации» академік А. Кримський рятував своє місце секретаря в Академії. Окрім того, «Висновки...» стверджували, що українська група Єфремова – Кримського створює в Академії об'єднаний блок «українсько-буржуазних кіл із кадетсько-правими (включно до монархістів)». Наркомос не затверджує нове

обрання А. Кримського на посаді неодмінного секретаря Академії. Наявні документи свідчать, що наприкінці 20-х років партійно-урядові кола вже виробили стійке негативне ставлення до вченого, який майже десять років керував Академією. Його науковий авторитет нікого не цікавив, із суто політичних міркувань академіка А. Кримського вважалося недоцільним висувати на вакансію завідувача сходознавчих кафедр.

Видатного академіка знімають із посади голови 1-го відділу (історико-філологічного) Інституту української наукової мови. Робляться обшуки у приміщеннях кабінету арабо-іранської філології з метою знайти компромат на А. Кримського. Звільняють з Академії арабіста Т. Г. Кезму, близького та багаторічного співробітника Академії. У жовтні 1929 р. перестає існувати Гебраїстична історична комісія, 01 лютого 1930 р. припиняє свою діяльність Візантологічна комісія. Закривається і Київська філія Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, історико-етнографічний відділ якої очолював А. Кримський [15, с. 12].

Під час виборів в Академії улітку 1929 р. започаткувалася обов'язкова практика, коли в академіки обирали не за наукові заслуги, а за адміністративну посаду. Причому кандидатура обранця обов'язково узгоджувалася з партійним керівництвом. Вибори відбувалися під час масових арештів української інтелігенції у зв'язку зі справою Спілки визволення України (СВУ). У проєкті статуту ВУАН з'являється пункт 17, за яким «дійсні академіки й увесь учений персонал можуть бути позбавлені свого звання і своїх прав, коли вони не виконують своїх прямих обов'язків, а також коли їхня діяльність свідомо скерована на спричинення шкоди Радянському Союзу» [13, с. 55].

Таким чином, практично ніхто, жодна людина, у тому числі й А. Кримський, зовсім не були захищені. І навіть міжнародне визнання провокувало подальше погіршення справ, як це сталося з Агатангелом Юхимовичем після звіту секретаря французького посольства і публікації у каїрському журналі статті Т. Г. Кезми про вченого. Протягом 1929–1930 рр. знищуються підготовлені до друку книги записок історико-філологічного відділу, історико-географічний збірник, праці комісії для вивчення соціально-етнополітичної історії України, збірник праць Візантологічної комісії. Ліквідуються комісія для складання Словника живої української мови та діалектологічна комісія, яку очолював А. Кримський, відбирають чотири комісії й у М. Грушевського.

Поступово науковця звільняють з усіх адміністративних посад. Навколо нього утворюється порожнеча: улітку 1929 р. заарештовують співробітників Академії з найближчого оточення. На початку червня до в'язниці потрапляє секретар і помічник академіка – М. Левченко (батько Миколи Каштанова) [4, арк. 1], якого засудили «за участь у контрреволюційній організації, що існувала в Академії наук, та злочинний зв'язок з учасниками СВУ» і відправили на десять років на Соловки. Від нього намагалися отримати компромат на А. Кримського, але М. Левченко не зламався. На жаль, із таборів Микола Левченко повернувся психічно хворою людиною і невдовзі покінчив життя самогубством.

Співробітники Академії були зобов'язані виступати на так званих методологічних дискусіях і друкувати «викривальні» статті, що спрямовані проти офіційно визнаних «буржуазними», «ворожими» вчених. Про А. Кримського писали, що він – один із найпослідовніших ворогів марксистсько-ленінської історії. Його звинувачували в тому, що вірну службу царатові він поєднує з хуторським націоналізмом, що йому властиві зоологічний націоналізм, антисемітизм, буржуазне реставраторство. У таких умовах учений був змушений працювати «у шухляду». На початку опали дослідник редагує «Історію української мови», другий том академічного «Російсько-українського словника», готує до друку листування з Іваном Франком, завершує другий том збірки «Звенигородщина – Шевченкова батьківщина з погляду етнографічно-фольклорного та діалектологічного». Жодна із цих праць так ніколи і не побачила світ.

Оскільки славістичні українські студії піддаються нищівній критиці, Агатангел Юхимович переключається на сходознавчу тематику. Він створює «Нариси башкирського письменства» (аналізує манускрипт про Авіценну), досліджує розвиток старогрузинської історіографії, абіссінської (ефіопської) літератури, пише «Історію новоарабської літератури», «Студії Криму», «Тюрки, їх мови і література», «Страницы из истории кавказского Азербайджана», «Историю хазар» [5, арк. 52].

22 вересня 1933 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У приймається цілком таємна постанова: «Позбавити звання академіків Воблого і Кримського як активних класових ворогів, лідерів націоналістичних угрупувань, які об'єдналися в Академії на спільній антирадянській платформі».

Після березневого пленуму ЦК ВКП(б) 1937 р. розгортається цілеспрямоване знищення «ворогів народу». За газетними публікаціями можна простежити долю кожної відомої людини, проти якої вони спрямовувалися. У першій статті визначалося, що ця людина є представником «чужої» нам ідеології. У наступній робився висновок, що ця особа є «чужою». У інших з'являлося визначення «ворожий». Поява останньої публікації означала, що конкретну людину або заарештували, або заарештують відразу після надрукованої статті. Проте А. Кримського не чіпали. Навпаки, відчувається деяке потепління. Опальному академіку так само, як й іншим, підвищують оклад за звання згідно з посадою на підставі Постанови РНК СРСР від 01 серпня 1937 р. Наприкінці жовтня президія Академії наук приймає рішення зарахувати перебування А. Кримського у Звенигородці як наукове відрядження і надалі продовжувати виплату академічної пенсії. Історика відряджають у Ленінград на сесію арабістів СРСР, в інші відрядження.

Агатангела Кримського запрошують повернутися до Києва для активної участі у роботі Академії наук. Його становище значно поліпшується у 1939 р., після того, як Радянський Союз приєднав землі Західної України. На думку Н. Полонської-Василенко, особа А. Кримського знадобилася владі для того, щоб засвідчити «які видатні вчені працюють в Академії наук» [16, с. 464–473].

У січні 1941 р. широко відзначається 70-річний ювілей ученого. Вітання виголошувалися латинською, арабською, грузинською, староєврейською, іншими мовами, і на кожне з них академік відповідав мовою вітання. Президія Академії наук УРСР прийняла постанову про публікацію вибраних наукових творів ювіляра.

Початок війни застає академіка в Звенигородці, де він одужував після щойно перенесеного мікроінсульту. Машина прибуває за ним 19 липня, коли він ще не зовсім одужав, нібито для евакуації. Лейтенант НКВС Гусєв мав повноваження у разі відмови вивезти вченого примусово. Агатангел Юхимович погоджується. Проте вчений здогадався, куди його везуть, і попереджає своїх домашніх, щоб листів чекали із Саратова (у Саратовській тюрмі завершився життєвий шлях М. Вавилова, С. Єфремова, О. Андрієвської).

Згідно з Постановою НКВС від 20 липня 1941 р. про обрання міри покарання, А. Кримського направлено у внутрішню тюрму з формулюванням звинувачення: «політичне забарвлення: український націоналізм».

Під час перших допитів з'ясувалося, що А. Кримського звинувачують у причетності до СВУ, націоналізмі, зв'язках із С. Петлюрою, у складанні словників разом з С. Єфремовим. Ученому, незважаючи на вік та хвороби, вдалося не визнавати себе винним і нікого не обмовляти.

30 жовтня 1941 р. А. Кримський прибуває до Кустанайської тюрми, де одразу потрапляє у тюремний лазарет. 25 січня 1942 р. відомого сходознавця не стало. Свідком останніх днів академіка був селянин І. Ю. Гречихін, який і розповів про його мужність та жахливі умови останніх днів життя. Сліди Агатангела Юхимовича були втрачені, хоча шукали всі: родина,

друзі, Академія наук, В. І. Вернадський. У 1947 р. до президії Академії наук звертається М. Ю. Кримська з проханням видати свідоцтво про смерть брата, думаючи, що він помер в евакуації. Але з відповіді стає відомо, що і в Академії від 1941 р. відсутні будь-які матеріали про нього [17, с. 66–67].

Висновки. Київський етап життя і діяльності Агатангела Кримського став кульмінаційним у творчій та науковій біографії вченого. Повернувшись до Києва на запрошення В. Вернадського, А. Кримський став одним із фундаторів Української академії наук, обійнявши посаду її незмінного секретаря. Його адміністративна й організаційна діяльність заклала міцний фундамент для розвитку вітчизняної академічної науки в непростих умовах радянської трансформації суспільства. Київський період позначився розквітом Агатангела Юхимовича як сходознавця світового рівня, славіста, україніста і письменника. Створення та керівництво Інститутом української наукової мови, написання фундаментальних праць з історії української мови й літератури, а також орієнталістичних студій довели універсалізм його наукового мислення. Доля ученого у 1930-х – на початку 1941 років яскраво ілюструє трагедію української інтелектуальної еліти в умовах тоталітарного режиму. Попри світове визнання, А. Кримський зазнав ідеологічного тиску, усунення від активної академічної роботи та, зрештою, репресій.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Література

1. Бернадський Б. В. Вчений і спецслужба: Агатангел Кримський у полі зору органів політичного розшуку російської імперії. *Східний світ.* 2021. № 2(111). DOI: https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.005. https://doi.org/

2. Жуйкова М. В. Еволюція національної ідентичності Агатангела Кримського та мовні маркери «ми» і «наш». *Східний світ*. 2021. № 2(111). DOI: https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.023

3. Романова О. Агатангел Кримський та витворена навколо нього міфологія : історико-антропологічне дослідження. *Східні традиції державотворення. Науковий збірник на честь 150-ї річниці від дня уродин Агатангела Кримського.* Київ : Прометей, 2020. С. 52–90.

4. Свідоцтво про всиновлення А. Ю. Кримським Миколи Миколайовича Каштанова (сина М. З. Левченка). Засвідчена копія. 1930 р. // ІР НБУВ. Ф. І. Спр. № 26775. Арк. 1.

5. Листування І. Франка з А. Кримським із коментарями самого А. Кримського та М. Левченка. ІР НБУВ. Ф. І. Спр. № 25768. Арк. 52.

6. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941). В 2 т. Т. 1. 1890–1941 / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського ; відп. ред. Василюк О. Д. Київ : Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України, 2005. 499 с.

7. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941) : у 2-х т. *1918–1941 рр.* Київ : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2006. 359 с.

8. Василюк О. Д. Особисте листування двох фундаторів Української академії наук – Володимира Вернадского та Агатангела Кримського. *Східний світ.* 2012. № 3. С. 18–25.

9. Матвєєва Л. Із біографії А. Кримського (1918–1941 рр.). *Східний світ.* 1996 (1999). № 2(8). С. 8–21.

10. Циганкова Е. Г. Неодмінний секретар ВУАН. До 120-річчя від дня народження А. Ю. Кримського. *Вісник АН УРСР.* 1991. № 3. С. 79–89.

11. Маленька Т. Ф. «Hafiziana» А. Кримського. *Східний світ.* 1993. № 2. С. 118–123.

12. Циганкова Е. Г. Сходознавча колекція Агатангела Кримського у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. *Бібліотечний вісник.* 2001. № 6. С. 13–18.

13. Циганкова Е. Г. Маловідомі сторінки з академічного життя. Свідчення-спомини зі слідчої справи М. Левченка. *Вісник НАН України.* 1996. № 3–4. С. 54–74.

14. Звідомлення про діяльність Української академії наук до 01 січня 1920 р. Київ, 1921. С. 25.

15. Матвєєва Л. Агатангел Кримський: роки і дні тяжких випробувань. *Слово Просвіти.* 2006. 4–10 трав. С. 12.

16. Полонська-Василенко Н. Спогади. Київ, 2011. С. 464–473.

17. Циганкова Е. Г. «Для багатьох він був розрадою». Спогади про останні дні А. Ю. Кримського. *Вісник АН УРСР.* 1993. № 3. С. 66–67.

References

1. Bernadskyi, B. V. (2021). Vchenyi i spetssluzhba: Ahatanhel Krymskyi u poli zoru orhaniv politychnoho rozshuku rosiiskoi imperii [Scientist and special service: Agatangel Krymsky in the field of view of the political investigation bodies of the russian empire]. *Skhidnyi svit,* 2(111). https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.005. [in Ukrainian].

2. Zhuikova, M. V. (2021). Evoliutsiia natsionalnoi identychnosti Ahatanhela Krymskoho ta movni markery «my» i «nash» [The evolution of Agatangel Krymsky's national identity and the linguistic markers «we» and «our»]. *Skhidnyi svit*, 2(111). https://doi.org/10.15407/orientw2021.02.023. [in Ukrainian].

3. Romanova, O. (2020). Ahatanhel Krymskyi ta vytvorena navkolo noho mifolohiia: istoryko-antropolohichne doslidzhennia. Skhidni tradytsii derzhavotvorennia [Agatangel Krymsky and the mythology created around him: a historical and anthropological study. Eastern traditions of state formation]. *Naukovyi zbirnyk na chest 150-yi richnytsi vid dnia urodyn Ahatanhela Krymskoho*. Kyiv: TOV «Prometei», 52–90. [in Ukrainian].

4. Svidotstvo pro vsynovlennia A. Yu. Krymskym Mykoly Mykolaiovycha Kashtanova (syna M. Z. Levchenka) [Certificate of adoption by A. Yu. Krymsky of Mykola Nikolayovich Kashtanov (son of M. Z. Levchenko)]. Zasvidchena kopiia. 1930 r. // IR NBUV. F. I. Spr. № 26775. Ark. 1. [in Ukrainian].

5. Lystuvannia, I. Franka z A. Krymskym z komentariamy samoho A. Krymskoho ta M. Levchenka [Correspondence between I. Franko and A. Krymsky with comments by A. Krymsky himself and M. Levchenko]. IR NBUV. F. I. Spr. № 25768. Ark. 52. [in Ukrainian].

6. Epistoliarna spadshchyna Ahatanhela Krymskoho (1890–1941) [The epistolary heritage of Agatangel Krymsky (1890–1941)]. V 2 t. T. 1. 1890–1941 / NAN Ukrainy, In-t skhodoznavstva im. A. Krymskoho; [vidp. red. Vasyliuk O. D.]. Kyiv: In-t skhodoznavstva im. A. Krymskoho NAN Ukrainy, 2005. 499 p. [in Ukrainian].

7. Epistoliarna spadshchyna Ahatanhela Krymskoho (1890–1941) [The epistolary heritage of Agatangel Krymsky (1890–1941)]. V 2 t. 1918–1941 rr. K.: Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho NAN Ukrainy, 2006. 359 p. [in Ukrainian].

8. Vasyliuk, O. D. (2012). Osobyste lystuvannia dvokh fundatoriv Ukrainskoi akademii nauk – Volodymyra Vernadskoho ta Ahatanhela Krymskoho [Personal correspondence of two founders of the Ukrainian Academy of Sciences – Volodymyr Vernadskyi and Agathangel Krymskyi]. *Skhidnyi svit*, 3, 18–25. [in Ukrainian].

9. Matvieieva, L. (1996 (1999)). Z biohrafii A. Krymskoho (1918–1941 rr.) [From the biography of A. Krymskyi (1918–1941)]. *Skhidnyi svit*, 2(8), 8–21. [in Ukrainian].

10. Tsyhankova, E. H. (1991). Neodminnyi sekretar VUAN [Indispensable secretary of the Ukrainian Academy of Sciences]. Do 120-richchia vid dnia narodzhennia A. Yu. Krymskoho. *Visnyk AN URSR*, 3, 79–89. [in Ukrainian].

11. Malenka, T. F. (1993). «Hafiziana» A. Krymskoho [«Hafiziana» by A. Krymskyi]. *Skhidnyi svit,* 2, 118–123. [in Ukrainian].

12. Tsyhankova, E. H. (2001). Skhodoznavcha kolektsiia Ahatanhela Krymskoho u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Orientalist collection of A. Krymskyi in the funds of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi]. *Bibliotechnyi visnyk*, 6, 13–18. [in Ukrainian].

13. Tsyhankova, E. H. (1996). Malovidomi storinky z akademichnoho zhyttia [Little-known pages from academic life]. *Svidchennia-spomyny iz slidchoi spravy M. Levchenka. Visnyk NAN Ukrainy,* 3–4, 54–74. [in Ukrainian].

14. Zvidomlennia pro diialnist Ukrainskoi akademii nauk do 1 sichnia 1920 r. (1921). [Report on the activities of the Ukrainian Academy of Sciences until January 1, 1920]. Kyiv. P. 25. [in Ukrainian].

15. Matvieieva, L. (2006). Ahatanhel Krymskyi: roky i dni tiazhkykh vyprobuvan [A. Krymskyi: years and days of severe trials]. *Slovo Prosvity*. 4–10 trav. P. 12. [in Ukrainian].

16. Polonska-Vasylenko, N. (2011). Spohady [Memoirs]. Kyiv. P. 464–473. [in Ukrainian].
17. Tsyhankova, E. H. (1993). «Dlia bahatokh vin buv rozradoiu» [«He was a comfort to many»]. Spohady pro ostanni dni A. Yu. Krymskoho. *Visnyk AN URSR,* 3, 66–67. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)